

mer på det sättet. Barbro Bursell funderar över om en förklaring kan ligga i det faktum att det rådde stor brist på lämpliga män, eftersom de flesta adelsynglingar låg ute i fält och var engagerade i krig långt hemifrån. De tre systrarna redde emellertid upp sin situation genom att gifta sig, men med ofrälse makar.

William Grey & Brita Tott inleds med berättelsen om enleveringen, men följande kapitel ger läsaren en inblick i mer övergripande strukturer och förhållanden i 1600-talets samhälle. Vi får veta att tusentals skottar tjänstgjorde i den svenska armén vid denna tid, många gjorde karriär och en del adlades. Invandringen behövdes på grund av Sveriges expansiva utrikespolitik, och skottar hade gott rykte som dugliga militärer. Eftersom möjligheterna att göra karriär för unga driftiga män var sämre i Skottland var det vanligt att ge sig iväg utomlands, exempelvis till Sverige. Forskare har lyft fram att Sverige var unikt som invandrarland, eftersom utlänningar kunde stiga högt i graderna och t.o.m. bli jordägare och adlas, efter förtjänst. Systemet var meritokratiskt. Men det var inte alla som accepterade nykomlingarna, och Brita Totts familjs avoghet mot William Grey kan tolkas som misstänksamhet mot invandrarna. Åren efter ankomsten till Sverige tjänstgjorde William Grey i Upplands regemente som underofficer, och han befann sig på fälttåg i Ryssland i långa perioder 1613–1617. Hur han träffade Brita Tott vet vi inte, men förmodligen på någon permission i Sverige, kanske via manliga släktingar till henne som också var militärer och med i det ryska kriget.

Äktenskapet mellan de två varade i tretton år, och de fick fem barn tillsammans. Som änka räknades Brita som myndig, och hon bodde kvar på familjens säteri Bodarna. En följd av stormaktstidens många krig var att en mängd kvinnor blev änkor, som själva fick ta hand om gårdar och jordbruk. *William Grey & Brita Tott* ger en bred inblick i 1600-talets Sverige. Vi får veta en hel del om samhällsförhållanden rent allmänt, om krigen, sociala relationer och även hur bostäderna kunde se ut. Boken illustreras med bilder av brev, kartor, interiörer m.m. Men trots att rättegångsmaterialet ger oss upplysningar om William Grey och Brita Tott, så är det mycket vi inte vet om dem. En vanlig formulering i boken är ”man kan fråga sig” och ett förmodande om familjens liv. Hade de även goda relationer med grannar och släkt, eller bara konflikter? Barbro Bursell skriver också: ”Jag vill gärna tro att William och Brita fick ett gott liv” (s. 112), men visar både här och på många andra ställen att det rör sig om förmodanden och antaganden.

Det är mycket vi inte vet. Men utifrån det material som Bursell funnit i arkiven efter ambitiöst sökande, har hon skrivit en bok som lyfter fram liv fyllda av konflikter, rättstvister och umbäranden i stormaktstidens Sverige. De familjer hon fördjupat sig i tillhörde samhällets elit. Det är också de som lämnat mest källmaterial efter sig, och som därför erbjuder forskaren större möjligheter att teckna konturerna av hur livet kunde te sig i den expanderande stormakten Sverige.

Eva Helen Ulvros, Lund

Johanna Ilmakunnas: *Ett ståndsmässigt liv. Familjen von Fersens livsstil på 1700-talet.* Översättning av Camilla Frostell. Svenska Litteratursällskapet i Finland – Bokförlaget Atlantis. Helsingfors och Stockholm 2012. 524 s., ill. ISBN 978-951-583-254-2 (Finland) och 978-91-7353-597-7 (Sverige).

Denna bok är en översättning till svenska av ett arbete på finska, som i sin tur är en bearbetning av författarinnans doktorsavhandling vid Helsingfors universitet 2009. Syftet med arbetet är att göra ett försök till beskrivning och karakteristik av högadelns livsföring under 1700-talet i det dåvarande Sverige genom exemplifiering med familjen von Fersen. Med livsföring menas då främst den materiella standarden, konsumtionen, men boken är också ett försök att analysera vad denna materiella standard byggde på för inkomster, alltså vilken produktion som livsföringen förutsatte. Varifrån fick man sina pengar och hur använde man dem? Det handlar därför om ett arbete som har både kulturhistoriska och ekonomihistoriska kvaliteter.

Valet av just familjen von Fersen som exempel är rimligt. Denna släkt med tyskt-baltiskt ursprung etablerade sig i Sverige under 1600-talet. Under 1700-talet blev den en av de mest förmögna och framträdande i landet och ägde en rad slott, herrgårdar och stadspalats. von Fersens är flitigt omtalade i tidens dagböcker och memoarer och har lämnat efter sig ett rikt arkivaliskt material, särskilt handlingarna i det s.k. Stafundsarkivet, nu på Riksarkivet i Stockholm.

I centrum för framställningen står Carl och Axel von Fersen, söner till Hans von Fersen, en av hattpartiets grundare. Carl von Fersen, gift med Charlotta Sparre, hade fem döttrar, däribland Ulla och Augusta, som tillhörde de berömda ”tre gracerna” vid Gustav III:s hov. Axel von Fersen (d.ä.), gift med Hedvig De la Gardie,

hade fyra barn. Äldste sonen var Axel von Fersen d.y., i eftervärlden mest bekant för sina försök att rädda Marie Antoinette från franska revolutionens giljotin och för sin ohyggliga död 1810, när han lynchades av pöbeln under prins Karl Augusts likfärd genom Stockholm. Det är dessa familjers livsföring som nagelfars i Ilmakunnas bok. Hon ägnar uppmärksamheten främst åt Carl och Axel d.ä. men också åt deras barns generation. De får alla stå som företrädare för den högadliga livsföringen, några egentliga jämförelser med andra högadliga familjer görs inte. Däremot får bröderna Carl och Axel d.ä. representera två varianter av den högadliga livsstilen. Carl, som var hovman, levde förhållandevis sorglöst och handskades ganska lättsinnigt med sina tillgångar. Axel däremot, officer och ledande hattpolitiker under frihetstiden, var en klokt beräknande hushållare av sina och släktens tillgångar. Samtiden ansåg honom till och med vara snål. Hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta karakteriserar honom 1785 i sin berömda dagbok som ”kanske nästan alltför ekonomiskt anlagd för att vara en så rik man”.

Ett första kännetecken på ett högadligt leverne under 1700-talet var ett ståndsmässigt boende. Här levde von Fersens upp till alla förväntningar. Släkten hade mist stora markegendomar i Estland som en följd av reduktionen i slutet av 1600-talet. När sedan de baltiska provinserna gick förlorade för Sverige efter freden i Nystad 1721, försvann resten av egendomarna i Estland. Men samtidigt upphävde Peter den store reduktionen för den baltiska adeln, vilket gjorde att Hans von Fersen kunde återfå förlorade gods och sedan sälja dem och investera i mark i Sverige. Genom strategiska äktenskap kunde släkten systematiskt förmera sina godsinnehav under 1700-talet. Hans von Fersen (1683–1736) gifte sig med Eleonora Margaretha Wachtmeister, och från hennes släkt kom Steninge i Uppland, ritat av Nicodemus Tessin d.y., ett slott som senare ärvdes av äldste sonen Carl (1716–1786). Från modern Wachtmeister ärvdes även Mälsåkers slott, ritat av Nicodemus Tessin d.ä., som kom att gå vidare till den yngre sonen Axel (1719–1794). Axels hustru Hedvig De la Gardie förde med sig Löfstads slott i Östergötland i boet. Som om det inte skulle räcka med detta lät Axel von Fersen d.ä. på 1770-talet med Jean Eric Rehn som arkitekt uppföra Ljungs slott vid Motala Ström. Förutom dessa huvudgårdar ägde familjen en rad andra mindre gods, bruk och gårdar, bl.a. Medevi Brunn i Östergötland.

Men till den högadliga livsföringen hörde inte bara lantliga slott utan även stadspalats. Under 1700-talet

låg sådana som ett pärlband längs Stockholms ström. Bröderna Carl och Axel ägde var sitt på Blasieholmen, på mark som ärvts genom modern. Carls egendom, som bl.a. omfattade den byggnad vid Blasieholmstorg som i senare tid kallats Utrikesministerhotellet, var större delen av tiden uthyrd, oftast till utländska diplomater. Carl bodde i likhet med sin hustru Charlotta Sparre helst på Stockholms slott, eftersom de båda var verksamma vid hovet. Axel lät uppföra det magnifika Fersenska palatset med sin karakteristiska terrassanläggning vetande att slottet.

Johanna Ilmakunnas går noggrant igenom alla dessa byggnader på landet och i staden och inventerar dem snart sagt rum för rum. Det är en inventering som ibland kan bli litet tröttande monoton, men som också innehåller åtskilliga poänger. För den konsthistoriskt intresserade är det spännande att kunna se vilka hantverkare som anställdes för olika arbeten i husen, inte minst i Fersenska palatset. Man kan notera att det som väntat rörde sig om samtidens hantverkare. Gustav Lundberg målade familjeporträtt, Christian Linning tillverkade toalettbord, Lorentz Nordin gjorde skrivbord, Pehr Zethelius tillverkade silverföremål. Ilmakunnas har följt bouppteckningarna men också flitigt utnyttjat familjens räkenskapsböcker. Navet i familjens ekonomiska nätverk var en mindre byggnad på Blasieholmstomten, där det Fersenska kontoret låg. Där härskade den mycket uppskattade kamrer Lars Pagander, som under fyra decennier kring mitten av 1700-talet hade hand om de vidlyftiga räkenskaperna. Till honom fick man gå för att få ersättning för gjorda utlägg. Genom det faktum att det mesta på 1700-talet tycks ha köpts på kredit blev noggrann bokföring en tvingande nödvändighet, vilket varit en viktig förutsättning för hela Ilmakunnas undersökning. Det väldiga materialet har tvingat henne till att välja vart femte år som sampelår.

Grunden för den högadliga livsföringen var som nyss nämndes de ansenliga jordagods som bröderna Carl och Axel ärvde efter sina båda föräldrar. Barnen i nästa generation gifte sig strategiskt inom samma högadliga kretsar. Barnen i en högadlig familj måste vara tillräckligt många för att det skulle finnas arvingar att föra släkten vidare om döden drabbade några. Men de fick inte vara så många att inte släktens gods räckte till alla. Att man hade flera stora slott och herrgårdar kan med andra ord ses som en del av planeringen för nästa generation.

Axel von Fersen d.y. (1755–1810) gifte sig aldrig, men Ilmakunnas redogör för hans olika tämligen cy-

niska planer att gifta sig så rikt som möjligt ute i Europa, planer som aldrig gick i lås. Antagligen spelar hans olyckliga och omöjliga kärlekshistoria med den franska drottningen en roll för att han aldrig bildade familj. Axel d.y. representerade ungefär samma extravaganta och högmodiga livsstil som farbrodern Carl. Fadern Axel d.ä. däremot var mindre road av sonens vidlyftiga utgifter, t.ex. att denne med lånade medel köpte och finansierade ett helt regemente i Frankrike, Royal Suédois, ett oerhört dyrbart men naturligtvis också starkt statusladdat engagemang.

Den högadliga livsstilen förutsatte alltså antingen stora ärvda egendomar eller att man ingick strategiska giften, helst båda dessa saker. Men därtill kom behovet av en mycket exklusiv uppfostran. Valet av informator var alltid något grannlaga. Unga begåvningar från universiteten var naturliga val. Så kom Sven Bring (senare Lagerbring) under 1730-talet att vara lärare i Stockholm för Axel von Fersen d.ä., innan han fortsatte sin lysande karriär som historiker i Lund. De unga männens utbildning avslutades med en *grand tour* i södra Europa, ibland tillsammans med informatorn, en resa som kunde räkna i flera år och som drog enorma kostnader. Den yngre Axel von Fersens *grand tour* kostade fadern en förmögenhet ”som hemma i Sverige skulle ha räckt till inköpet av några större gårdar eller till ett eller ett par slottsbyggen” för att citera Ilmakunnas.

I några kulturhistoriskt givande avsnitt behandlar Johanna Ilmakunnas de högadliga familjernas inställning till lyx och livsnjutningar. Från Paris kom tidens moderniteter på modets och heminredningens områden. Sådant inhandlades gärna via franska diplomater i Stockholm, varigenom man lyckades slippa tullutgifter. Men även svenska diplomater i Paris, med vilka man hade släktskaps- eller vänskapsförbindelser, utnyttjades till allehanda inköp. Att ha en kock som utbildats eller i varje fall tjänstgjort i Paris och som kunde laga gastronomiskt avancerade rätter var en närmast oöverträffad statussymbol, med vilken få kunde konkurrera. Status uttrycktes för övrigt på alla tänkbara sätt: med vapen prydda serviser och silverbestick, med kaffekannor och tekannor i silver eller med eleganta snusdosor i ädla material. Toalettbordets silverföremål var för kvinnorna laddade med hög status. Så var också sängkammaren under 1700-talet ett semiofficiellt rum i bostaden. Exklusivt toalett silver tillhörde den högadliga bröllopsutstyrelsen.

Jakten, hundarna och hästarna var andra nödvändiga ingredienser i en högadlig livsstil. Carl von Fersen var

hovjägmästare och var väl den mest jaktintresserade i släkten. Hundens särskilda roll i tidens herrgårdsliv framgår av att både män och kvinnor gärna lät sig avmålans med sina favorithundar intill sig eller i sitt knä. Hästar och eleganta vagnar svarade för en stor del av de utgifter som adelsmannen hade, även vid utlandsvistelser. Musiken spelade en påfallande stor roll i familjen von Fersen, nästan alla tycks ha spelat något instrument. Carl von Fersen tycks ha varit en sångare av närmast professionell klass. Han framträdde ibland inför publik, något som kunde väcka blandade känslor hos hans ståndsbröder. Skalden Johan Gabriel Oxenstierna kommenterade en gång ett musikaliskt framträdande av Carl i Ridarhuset i sin dagbok. Han jämförde Carl med brodern Axel, som i samma lokal hållit viktiga politiska tal, medan Carl sjungit ”som en komediant inför publik”. Jämförelsen utföll inte till Carls fördel, i Oxenstiernas ögon hade han brutit mot den högadliga etiketten.

Till den högadliga livsstilen hörde också hasardspel, ibland till svindlande belopp, och en lättsinnig inställning till äktenskapets förpliktelser. Att Axel von Fersen d.y. var en man med otaliga amorösa äventyr är knappast förvånande, men han var ju å andra sidan aldrig gift. Men även de gifta makarna i familjerna von Fersen hade ofta älskarinnor och älskare och på kungligt manér tog man hand om sina utomäktenskapliga barn och bekostade deras utbildning. Dessa barn kunde göra civila karriärer eller också få en gynnad plats bland tjänstefolket. Över huvud taget är tjänstefolkets roll i den von Fersenska livsföringen ett intressant tema i Ilmakunnas bok.

Hur finansierades då denna extravaganta livsföring? Till stor del kom inkomsterna från de många och ofta stora godsens försäljning av lantbruksprodukter och frälséböndernas leveranser och arrenden. Axel von Fersen d.ä. fick inkomster från Mälsåker, Algö, Ljung och Löfstad samt flera finska gårdar. Detta var relativt stadiga och bestående inkomster, även om jordbruket var underkastat fluktuationer mellan goda och dåliga år. Men ännu tyngre vägde inkomsterna från bruk som ingick i hans godskomplex. Finnskärns bruk i Bergslagen stod på 1780-talet för ungefär en tredjedel av alla godsens avkastning, på 1790-talet för ungefär hälften. Inkomsterna från gods och järnbruk spelade naturligtvis en betydligt större roll för von Fersen på äldre dagar. Men även under den aktiva tiden som officer och politiker var löneinkomsterna för de flesta av de undersökta åren obetydliga i helhetsbilden. Detta gällde i ännu högre grad för brodern Carl med sin honorärtjänst vid hovet. Carls ekonomiska strategi tycks snarast ha varit att låta

hyra ut sina egendomar och leva på hyror och arrenden.

Det är väl känt att lån spelade en avsevärd roll för högreståndslivet under 1700-talet, och inte bara för denna samhällsklass. Man lånade stora summor och samtidigt lämnade man stora summor i lån till vänner och släktingar i kris. Krediter kunde sträcka sig över märkvärdigt långa tidsskeden; en järnleverans kunde betalas först efter tio år. Osäkerheten om när man fick betalt måste pareras med att man själv väntade med att betala sina kreditorer. Kom man i mer bestående penningknipa kunde detta lösas genom att en egendom eller ett ämbete eller till och med ett regemente såldes.

Johanna Ilmakunnas arbete är en mäktig krönika över den Fersenska familjens konsumtion och produktion under 1700-talet. Hur är det då med representativiteten för den högadliga livsstilen i allmänhet? Frågan diskuteras, som jag nämnt, inte särskilt utförligt. Det är värdefullt att Ilmakunnas genom jämförelsen mellan bröderna Carl och Axel så väl kan beskriva två ganska olika former av högadlig livsföring. Systematiska jämförelser med annan svensk högadel görs inte, däremot gör författarinnan gärna hänvisningar till engelska och franska förhållanden i sin text. Kanske anar man att överensstämmelsen inom ståndet när det gäller konsumtionsvanor är större än när det gäller inkomstsidan. Hur pass vanligt var det inom svensk högadel att någon var så utpräglat intresserad av bruksnäring och handel som Axel von Fersen d.ä. tydligen var? Förutom den mycket lukrativa verksamheten vid Finnåkers bruk hade han intressen även i Ostindiska kompaniet och Flors linnemanufaktur. Men förmodligen kan man även när det gäller konsumtion och livsstil hitta fler avvikelser från det Fersenska mönstret om man skulle leta systematiskt. Ilmakunnas nämner t.ex. att det i den Fersenska familjen saknades genuina samlare, vilka annars inte var ovanliga under 1700-talet. Hon uppfattar i övrigt att familjen von Fersen endast skiljer ut sig från svensk högadel på två sätt: förmögenhetens väldiga omfattning och det Fersenska kontorets ”välorganiserade förvaltningsmaskineri”.

Johanna Ilmakunnas *Ett ståndsmässigt liv* är ett imponerande arbete. Kulturhistoriskt är det en guldgruva om 1700-talet. Framställningen är lätt att följa, texten är välskriven. Ibland kan man undra över detaljer i översättningen, t.ex. användningen av ordet ”legio” eller ordet ”edukation” för utbildning eller uppfostran. Jag är osäker om det rör sig om finlandssvenska språkvanor. Ibland kan framställningen bli på gränsen till omständlig, när påståenden återkommer med jämna mellanrum.

Men det kan väl också ses som ett slags upprepningens pedagogik, författarinnan så att säga trummar in sina slutsatser i läsaren. Och jag tror att det fungerar; det här är en bok som man lär sig ovanligt mycket av.

Mats Hellspång, Stockholm

Nils-Arvid Bringéus: *Sockenbeskrivningar från Malmöhus län 1828*. Stiftshistoriska sällskapet i Lunds stift, Lund 2013. 183 s. ISBN 978-90-88553-21-8.

Under det senaste året har det cirkulerat utprop i olika medier som manat till aktioner för att Sverige ska bibehålla socken som en administrativ enhet i folkbokföringssammanhang. Ett statligt utredningsförslag ville se endast fastigheter och kommuner som de enheter som folkbokföringen skulle baseras på, vilket skulle bryta en kontinuitet sedan 1600-talet och bl.a. väsentligt försvåra forskning på demografisk bas över tid. Socken visade sig vara långt ifrån någon övergiven administrativ indelning, och sockenbegreppet, som en urgammal och en verkligt seg struktur kring vad som konstituerar en bygd eller en trakt, väckte stort engagemang långt utanför vetenskapliga kretsar.

Socknar har bildat grunden för inhämtande av statistik om befolkningen i Sverige i flera hundra år. Inte bara kvantitativa uppgifter har samlats in utan också olika typer av beskrivande berättelser om människor och deras levnadsomständigheter döljer sig i arkiven. I en aktuell bok utgiven av Stiftshistoriska sällskapet i Lunds stift presenterar Nils-Arvid Bringéus 26 sockenbeskrivningar från Malmöhus län upprättade av präster 1828. Originalmaterialet finns i domkapitelarkivet, som förvaras hos Landsarkivet i Lund. Detta berättar i sig om hur kyrkan och staten var oupplösligt förenade vid materialets tillkomst och långt därefter. Sockenbeskrivningarna grundar sig på en lista med frågor från biskopen i Lund Wilhelm Faxé och prästerna har svarat noggrant och hängivet. Faxé var själv engagerad i länets hushållningssällskap, och frågorna är främst riktade mot näringsmässiga förhållanden. Svaren avspeglar tillvaron på en förindustriell landsbygd, där befolkningen livnärde sig uteslutande på jordbruk, fiske och i någon mån hantverk och där självhushållningen var mycket långt driven. I en av sockenbeskrivningarna, den från Kärrestorp, nämns att ”en och annan åbo” sökt och fått lån i ”rikets höglofliga ständers bank” för att i samband med skiftet kunna odla upp mark som tidigare inte legat